

ПРОБЛЕМНО-МОДУЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Оксана ГУМЕНЮК

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
старший науковий співробітник Інституту соціальної
і політичної психології АПН України,
заступник головного редактора
журналу "Психологія і суспільство", м. Київ
Copyright © 2007

*У контексті професійного методологування зrealізований проблемно-модульний підхід до рефлексивного вивчення соціально-психологічного стану сучасного українського соціуму, що дав змогу чітко диференціювати чотири групи проблем з часткою **не**: Україна, її через два роки після Помаранчевої революції, залишається державою недемократичною, **неправовою**, **несоціальною** і **негуманною**. У зв'язку з цим сформульовано чотири фундаментальних модулі-проблеми у розвитку аналізованого соціуму – демократії, правозахисту, політичної свободи і соціального захисту населення, негуманності і свавілля політики і влади, що потребують ґрунтовного і, головне, правдивого соціально-психологічного аналізу.**

Сутність проблемно-модульного підходу. Аналізований підхід запропонований у 1997 році А.В. Фурманом як одна із програмно-стратегічних версій конструктивного здійснення освітньої реформи в Україні [6; 8]. Його суть "зводиться до визначення ієрархії суспільних проблемних модулів (метасистем), що окреслює тактику розв'язання актуальних проблем дедуктивним способом: від глобальних, найзагальніших, до локальних, конкретно управлінських" [7, с. 121]. Технологія його втілення передбачає проходження чотирьох основних етапів (рис. 1), у підсумку яких є можливість уникнути типової на сьогодні помилки у прийнятті державних та інших вагомих рішень, коли одні суспільні проблеми розв'язуються безвідносно до інших проблемних комплексів вищого

*Дослідження здійснене в рамках колективної науково-дослідної теми "Соціально-психологічні чинники активізації політичної участі молоді" лабораторії психології політичної участі

Інституту соціальної і політичної психології АПН України.

1 – диференціація суспільного проблемного поля на рівневі блоки-комплекси з огляду на масштабність і складність реальних проблем державотворення

2 – дедуктивне обґрунтування взаємопов'язаної ланцюжкової сукупності суспільних критичних ситуацій (модулів) з опертям на вихідну, найзагальнішу

4 – обґрунтування програми конкретних управлінських рішень і заходів, а також зважених пропозицій щодо ефективності тих чи інших дій окремих державних структур (міністерства, відомства, управління)

3 – визначення системи похідних суспільних проблем до кожної основної проблемно-критичної ситуації, розв'язання яких можливе лише після успішного зняття останньої

Рис.
Етапи оргтехнологічного зреалізування проблемно-модульного підходу (за А.В. Фурманом)

і нижчого рівнів організованості, а доречність державного прийняття рішень часто не відповідає вагомості окремої (локальної, місцевої) проблеми.

Підхід як певний спосіб трактування, сприйняття чи розуміння чого-небудь передбачає орієнтацію на рефлексію теоретико-методологічної позиції дослідника та вироблення під час науково-дослідної роботи адекватних цій позиції засобів мислєдїяльностї. У цьому форматі проблемно-модульний підхід спирається, з одного боку, на технологію проблемного, або ще розвивального, програмування, що вироблена в *СМД-методології* [1; 9; 10], з іншого – на опрацьований інструментарій *професійного методологування* (категорії, принципи, методологічні моделі, мислєсхеми, типологічний метод, параметри, засоби, процедури тощо) [4; 5]. Зокрема, Г.П. Щєдровицький довів, що “перехід від розв’язку задачі до проблематизації є небанальним і нетривіальним продовженням процесу програмування за межами так званого цільового програмування”, він є “результат певного осмислення і переосмислення *всієї ситуації*”, що склалася під час попередньої роботи”, насамкінець, “проблематизація у своєму вихідному пункті базується на зміні об’єкта рефлексії і мислення, на виділенні у ролі об’єкта структур свого власного мислення і своєї діяльності” [3, с. 122, 124, 129]. При цьому відомий методолог пропонує п’ятипроцедурний умовний алгоритм, точніше – схему, що передбачає зреалізування такого розвиткового циклу: тема – завдання – набір цілей – задачі та їх розв’язки – проблематизація – повторна тематизація проблем, нові цілеутворення і вихід до інших задач чи проблем [див. там само, с. 123–132].

На підтвердження шойно викладеного дамо методологічну оцінку чотирьох вищеокреслених найзагальніших проблем українського соціуму, тим більше, що

незалежна експертиза констатує “відсутність політичної культури як у самому суспільстві, так і на “владному олімпі”, що компенсується “ідолами натовпу”... і є причиною відтворення старого авторитарного стилю управління” [2, с. 5].

Проблема демократії в Україні. Одна з найістотніших турбот сучасного українського – “перехідного” і нестабільного – суспільства – проблема його самосвідомлення, самоідентифікації та самоорганізація в якісно новому геополітичному та соціокультурному контекстах. Визначення стратегічних і тактичних орієнтирів суспільного поступу, вироблення моделі “бажаного стану” суспільних структур та інститутів, з’ясування дієвих умов, чинників та засобів його досягнення – головне завдання як українських суспільствознавців, так і політиків.

Демократія у сучасному розумінні являє собою систему державних, громадянських, ідеологічних інституцій, покликаних забезпечити не лише народоправління, а й створити всі потрібні умови для цивілізованого життя людей. Демократія зреалізовує свій позитивний потенціал, якщо набуває соціального спрямування та змісту (на відміну від формальної, ритуальної чи удаваної, де влада – “річ у собі”).

Сакралізація демократії – річ небезпечна. Джон Стюарт Міль ще у 1859 році говорив, що державний діяч, обраний більшістю, – це вже заздалегідь “посередність”, адже маса надає перевагу не кращому, а тому, хто більше схожий на неї, на “масову людину”.

Вивільнення громадянського суспільства з-під державного тиску передбачає наявність ефективних форм участі народу в управлінні суспільним життям (прикладом тут є корпоративна демократія, система рад, пряма демократія, представницька демократія). Обрані народом депутати покликані здійснювати законодавче забезпечення загальнонародних інтересів і контролювати урядове виконання відповідних законів, а не задовольняти особисті чи групові інтереси. Сучасна демократія – не тільки політична, а й винятково важлива моральна цінність. Свобода має місце лише там, де життя кожного ґрунтується на законі (І. Кант). Свобода людини вільно ходити вулицями, у т. ч. і вночі, важливіша для неї за будь-яку абстрактно величну свободу.

Проблема для України полягає не у пошуках політичного ідеалу, а у потребі сформувані демократичну культуру народу. Цінність демократії не в тому, що вона є владою всіх, а в тому, що надає свободу всім (політичний досвід – “громадське самоуправління”, магдебурзьке право, конституція П. Орлика). Запобігти загрозам бюрократичного свавілля покликані система громадського контролю, гласність, свобода преси, неангажовані журналісти.

Отже, Україна залишається державою з низьким індексом демократії. Труднощі адекватних позитивних перетворень пов’язані як із неспроможністю влади повно звільнити від контролю та “ручного” управління перебіг демократичних процесів, так і з психологічною неготовністю громадян, особливо старшого покоління, до широкого використання у щоденному житті чинних прав і свобод, що зафіксовані в Конституції України та інших нормативних актах.

Проблема правозахисту в Україні. Відсутність належної правової бази, а ще більше – масове недотримання “букви закону” – фактично нездоланні проблеми на шляху України до європейського геополітичного простору. Психологічно та політично ситуацію істотно ускладнює дія правової норми щодо недоторканості депутатів Верховної Ради, що підриває прозорі засади діяльності загальнонаціональної системи правосуддя. “Демократія, за якої люди голодують, за якої живуть у постійному побоюванні перед економічним насильством, за якої їм зачинений реальний доступ до цінностей культури та освіти, що підносить життя над тваринним животінням, була б самісінькою суперечністю” (К. Шмід).

Загалом партії не несуть юридичної відповідальності ні за політичний психоз і бомбування населення під час виборів, ані за невиконання своїх партійних програм. Уже сьогодні зрозуміло, що прийнятий у 2005 році Кодекс адміністративного судочинства не виконується належним чином. Усе це, на фоні майже тотальної підконтрольності органів судочинства з боку виконавчої і почасті законодавчої гілок влади, спричинює закономірний результат: нині Україна є неправовою державою.

Крім того, демократія без змістовного політичного діалогу – “крихка структура” (Сарторі). Українська нація не опанувала достатнім досвідом консенсусної демократії, примітними показниками якої є діалогова культура, психологія терплячості до “іншого”, толерантне ставлення до відмінних ціннісних уявлень та ін. Крім того, суспільно-політичний консенсус має бути здійснений принаймні на трьох рівнях: а) етнонаціональної спільноти, б) діяльності владного режиму і в) політичного керівництва країни.

Проблема політичної свободи і соціального захисту населення. Оскільки українське суспільство донині не вийшло за межі держави і не навчилася жити своїм самобутнім повсякденням, то винятково актуальним залишається питання політичної свободи, причому не стільки на владному олімпі, скільки на периферійних та місцевих низинах української землі. Особливо це характерно для “віхових” періодів новітньої історії - коли відбулися вибори й виграли одиниці, а програли десятки і сотні претендентів на ті чи інші владні повноваження. Так, природно, виникає широка опозиція до влади, котра проте швидко “блідне” та збіднюється без підтримки владного (адміністративного) ресурсу. І це не дивно, адже опозиційність як явище традиційно сприймається представниками чинної влади вороже. Звідси не лише імовірні, а й почасті реальні переслідування опозиціонерів, адміністративні санкції, економічний шантаж та психологічний тиск на всіх, хто непідконтрольний владі.

Між простором політичних свобод та ефективністю соціального захисту населення є тісний зв’язок: велика топометрика такого простору формує соціально спрямовану державну політику, тоді як неефективні соціально-політичні акції згортають формат конструктивного вияву декларованих політичних свобод. Отож постає проблема створення в Україні соціальної демократії, котра, як відомо,

неможлива поза розвиненою системою моральності політиків, управлінців, освітян, працівників виробничих галузей та ін. Її важлива складова – політична етика, яка перебуває на етапі формування, а тому є далеко не взірцевою.

Україні потрібен широкий безперервний соціальний діалог, скажімо такий, який має місце, починаючи з 30-х років ХХ століття, у Швеції. Тоді у цій країні він був організований у формі тристороннього органу (уряд – конфедерація роботодавців – профспілки), котрий погоджував основні параметри економічної і соціальної політики, умови праці та рівень її оплати. З тих пір зазначений діалог залишається основою соціально-економічного устрою країни. Кожен з проектів публічної політики (насамперед, проекти бюджетів) ще до схвалення їх урядом (а пізніше парламентом, як того вимагає законодавство), піддаються публічному обговоренню в якомога ширшому колі, включаючи структури урядової адміністрації, політичні партії та органи самоврядування.

У рамках окресленої залежності перебуває й проблема середнього класу, який реально в Україні витіснений із сфери активного публічного суспільного життя (його частка становить 5–7% всього населення). Водночас більшість програм, у т. ч. й політичних, зорієнтована саме на цей клас, який найвннй у значно більшому відсотку від загалу, але досі не ідентифікував себе як середній клас. Прикладом тут може бути стаття доходів: щорічно у Тернопільську область надходить 150 млн доларів доходу населення, проте далеко не всі ці кошти легалізуються і не завжди сприяють розвитку середнього класу.

Проблема негуманності і свавілля політики і влади в Україні. Сучасний політичний устрій України являє собою конгломерат ін'єкцій президентського правління, парламентської республіки, системи радянської влади на місцях та елементів “тіньового” нелегітимного управління. Крім цих, власне типових, ознак суспільства перехідного періоду, ситуацію ускладнює проблема якнайшвидшого його роздержавлення, тобто збільшення повноважень громадянського суспільства, його самоорганізації. Хоча на цьому шляху є певний поступ у бік організованості українського соціуму в економічній сфері – приватизація, у політичній – багатопартійність та дієвість громадянського загалу, в ідеологічній – плюралізм думок і позицій, у сфері культури – утвердження реальної свободи і творчості людини, можливість її вільного вибору цінностей, світогляду, духовних переконань, віросповідання.

Громадянське суспільство в Україні не відповідає рівню суспільної свідомості. Більше того, це є фундаментальна **суперечність**: з одного боку, глобальна громада українців як нація організована за примітивними спонукками спільної життєдіяльності, що центруються довкола проблем виживання, заробітчанства, прагнення будь-якою ціною долучитися до влади, а з іншого – рівень розвитку суспільної свідомості є тотально залежним від змісту державної політики, а відтак і від ідеології. І розв'язання цієї суперечності пов'язане, по-перше, із створенням та утвердженням інститутів громадянського суспільства (від правозахисту

окремої людини до громадських організацій, у т. ч. рухів, партій тощо), по-друге, із поверненням довіри народу до інтелектуальної еліти (у т. ч. політичної).

Влада, як відомо, це є здійснення волі одного (суб'єкта) у діях іншого чи інших. Звідси суть будь-якої політики – приватний, особистий чи груповий інтерес. Інтерес водночас – це метамотив, котрий провокує на всездозволеність, можливі дії і вчинки. Ось чому владі внутрішньо, “природно”, притаманне свавілля і навіть дикість. Звісно, що коефіцієнт такого свавілля конкретної влади відмінний, і коливається в широких межах. Але зрозуміло одне: владники розподіляють посади, винагороди, напрямки діяльності, політичні, економічні та соціальні пріоритети, прикривають чи тероризують окремі персоналії і т. ін. Головний мотив влади – сама влада та її можливості здобути майже все, що бажається. На жаль, це особливо характерно для України.

1. *Бабайцев А.Ю.* СМД-методология // Новейший философский словарь: 3-е изд. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 923–926.
2. *Луковенко Ю., Магера Н., Фурман А., Якушик В.* Півтора роки після Помаранчевої революції. Оцінка ситуації і перспектива // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 5–19.
3. Путеводитель по основным понятиям и схемам методологии Организации, Руководства и Управления: Хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого. – М.: Дело, 2004. – 208 с.
4. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 180 с. (у друці).
5. *Фурман А.* Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологування // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.
6. *Фурман А.В.* Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.
7. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.
8. *Фурман А.* Соціально-культурна доктрина розвитку національної освіти в Україні // Освіта. – 1998. – 11–18 березня. – С. 2.
9. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды. – М.: Шк. Культ. Политики, 1995. – 760 с.
10. *Щедровицкий Г.П.* Философия. Наука. Методология. – М.: Шк. Культ. Политики, 1997. – 656 с.

Надійшла до редакції 21.02.2007.

